

FTAMP 11.07.75

С.М. Абильдин,¹ М.К. Дюсембекова²

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(*sayatabildin@mail.ru¹, maira.enu@mail.ru²*)

Еуразиялық кеңістіктегі интеграция факторлары

Аңдатпа. Мақалада интеграциялық процесс, ең алдымен, әлеуметтік-экономикалық салада өзара тәуелділік пен өзара толықтырудың жоғары деңгейін, тығыз мемлекетаралық және аймақшарық қатынастардың қажеттілігін сезінуді талап етеді деп қарастырылады. Еуразиялық аймақтағы интеграцияның бұл көрсеткіші соңғы онжылдықтар бойы бірнеше рет өзгеріп, алға ұмтылу кезеңдерімен, интеграциялық бастамалардан ауытқумен сипатталады. Тәуелсіз дамудың алғашқы он жылы ішінде әрбір жаңа тәуелсіз мемлекеттің саясатында нақты интеграциялық бағыттылығымен, тіпті, интеграциялық одақтарды қалыптастыруға тікелей қатысуға дейінгі ынтымақтастық деңгейіне ұмтылу атап өтілді. Бұдан басқа, пайда болған мемлекетаралық қайшылықтар аясында елдер ағымдағы жағдайды және ұлттық мүдделерді ескере отырып, өзара іс – қимыл нұсқаларын тұжырымдай отырып, олардың әлеуметтік-саяси жүйелерінің өзгеруінен және нарықтық қатынастарға көшуден туындаған ортақ проблемаларды еңсеру болып табылады.

Түйін сөздер: интеграция, еуразиялық кеңістік, интеграциялық комитет, парламентаралық ассамблея, мемлекетаралық кеңес.

DOI: <https://doi.org/10.32523/26-16-6887/2020-131-2-12-20>

Кіріспе. Еуразиялық аймақтың теңдесі жоқ геосаяси жағдайы ол үшін интеграциялық процестердің ерекше маңыздылығын тарихи түрде айқындап берді. Айта кету керек, бұл тарауда «еуразиялық кеңістік» термині «посткеңестік кеңістік» терминінің синонимі ретінде қарастырылады, зерттеу материалы КСРО ыдырауынан бастап және осы жүзжылдықтың бірінші онжылдығын қоса алғанда, жаңа тәуелсіз мемлекеттердің даму кезеңін хронологиялы түрде қамтитын болады. Осы кезеңде Еуразиялық кеңістіктегі жаңа тәуелсіз мемлекеттердің көпшілігі тұрақсыздық, қалыптасқан байланыстардың, өңірлік қатығыстардың бұзылу кезеңдерін бастан кешуде, бірақ сол немесе өзге дәрежеде және ұйымдық нысанда өңірлік интеграцияға қатысады. Қазақстан жетекші рөл атқаратын ТМД, ЕурАзЭҚ, ШЫҰ, ОАО, ҰҚШҰ шеңберінде болып жатқан интеграциялық үдерістер интеграцияның Еуразиялық моделін апробациялау нысаны болып табылады. Посткеңестік кеңістікте «интеграциялық алаңның» даму динамикасы мен факторларын кешенді зерттеу қажеттілігі осы процестерді талдау міндетімен байланысты.

Посткеңестік кеңістіктегі интеграциялық үдерістердің даму факторлары біздің ойымызша, орталықтандыру және ортадан тепкіш, яғни интеграциялаушы және дезинтеграциялаушы факторлардың эволюциясымен анықталған.

2003 жылдың желтоқсанында ұйымға БҰҰ Бас Ассамблеясында бақылаушы мәртебесі берілді. Бұл Халықаралық экономикалық ұйым мүше елдердің ортақ нарығын қалыптастыру мақсатында құрылды: Белоруссия, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей және Тәжікстан. 2006 жылы ЕурАзЭҚ-қа қосылған Өзбекстан 2008 жылы ұйымға мүшелігін тоқтатып, іс жүзінде тоқтатты. Бақылаушылар Армения, Молдавия және Украина болды.

РФ Президенті В. Путин атап өткендей, Еуразиялық экономикалық қоғамдастықты құру кезінде интеграцияны азаматтар мен бизнес үшін түсінікті, тартымды, ағымдағы саяси және кез келген басқа конъюнктураның құлдырауына байланысты емес тұрақты және ұзақ мерзімді жобаға айналдыру туралы сөз қозғалды [1].

ЕурАзЭҚ-тың ТМД-дан негізгі ерекшелігі билікті үлкен үйлестіру болып табылады. ЕурАзЭҚ шеңберіндегі елдердің мемлекетаралық өзара іс-қимылы Мемлекетаралық Кеңес, Интеграциялық Комитет, Парламентаралық Ассамблея, Қоғамдастық Соты, Кеден одағының комиссиясы арқылы жүзеге асырылады. Бұдан басқа, ЕурАзЭҚ-та мемлекетаралық кеңестің шешімі бойынша қоғамдастықтан шығаруға дейін міндеттемелерді бұзғаны үшін неғұрлым қатаң санкциялар жүйесі құрылған.

Еуразиялық экономикалық қоғамдастықтың жоғары органы - мемлекетаралық кеңес, оның құрамына қоғамдастық мемлекеттері мен үкіметтерінің басшылары кірген, неғұрлым нақты құқықшығармашылық құзыреттілік берілген. Негізгі атқарушы орган - Еуразиялық экономикалық қоғамдастықтың тұрақты жұмыс істейтін органы Интеграциялық комитет. Оның құрамына ЕурАзЭҚ мемлекеттері үкімет басшыларының орынбасарлары кірді. Интеграциялық Комитеттің негізгі міндеттері - ЕурАзЭҚ органдарының өзара іс-қимылын қамтамасыз ету. Интеграциялық Комитетте шешімдер үштен екі көпшілік дауыспен қабылданды. Интеграциялық Комитетте шешімдер қабылдау кезінде дауыс саны әрбір елдің қоғамдастық бюджетіне жарнасына сәйкес келді: Ресей — 40 дауыс; Белоруссия — 15 дауыс; Қазақстан — 15 дауыс; Қырғызстан – 7,5 дауыс; Тәжікстан — 7,5 дауыс. Шешім консенсус негізінде қабылданды.

- Ұлттық заңнаманы үйлестіру және оны ЕурАзЭҚ шеңберінде жасалған шарттарға сәйкес келтіру мәселелерін қараған Парламентаралық ассамблея парламенттік ынтымақтастық органы болып табылады.

Кеден одағы шеңберінде қол қойылған «бестіктер» және интеграцияның мақсаттары мен міндеттерін анықтаған құжаттардың жалпы бір кемшілігі - оларды іске асырудың ұйымдық-құқықтық тетігінің әлсіздігі болды. Еуразиялық экономикалық қоғамдастықты құру туралы қол қойылған шарт осы кемшілікті еңсеруге тиіс.

Алайда, қоғамдастық бірқатар сәттерге, оның ішінде, оған қатысушылар арасындағы жиі келіспеушіліктер, құқықтық нормаларды, ЕурАзЭҚ өзі қабылдаған шешімдерге қатысты елемеу салдарынан экономикалық ынтымақтастықтың тиімділігіне қол жеткізілмеді. Іс жүзінде интеграцияны азаматтар мен бизнес үшін түсінікті, тартымды, ағымдағы саяси және кез келген басқа конъюнктураның құлдырауына байланысты емес, тұрақты және ұзақ мерзімді жобаға айналдыру туралы сөз болды. 2000 жылы ЕурАзЭҚ құру кезінде дәл осындай міндет қойылды. Сайып келгенде, тығыз, өзара тиімді ынтымақтастықтың логикасы, стратегиялық ұлттық мүдделердің ортақтығын түсіну терең интеграцияға дайындалған мемлекеттер - Ресей, Беларусь және Қазақстан құрамында Кеден одағын құруға алып келді.

2006 жылғы 16 тамызда ЕурАзЭҚ-қа мүше мемлекеттер басшыларының кездесуінде ЕурАзЭҚ шеңберінде үш мемлекет — Белоруссия, Қазақстан және Ресей Кеден одағын (КО) қалыптастыру туралы шешім қабылданды. 1995 жылы құрылған Кеден одағы негізінде ЕурАзЭҚ-тың өзі пайда болғанын еске түсіруге болады.

2006 жылы Еуразиялық даму банкін (ЕАДБ) және ЕурАзЭҚ Дағдарысқа қарсы қорын құру жеке атап өтпейтін маңызды кезең болып табылады.

Көп деңгейлі және әртүрлі жылдамдықты интеграция модельдерінің қисынды жалғасы мемлекеттердің жетекші тобының құрамында интеграциялық процестің локомотивін қалыптастыруды көздейтін «қатты ядро» тұжырымдамасы болып табылады. «Қатты ядро» кез келген мүше мемлекеттің қосылуы үшін ашық болып табылады. Бұл схема екі деңгейді көздейді. Бірінші, ең тар, көшбасшы елдерді біріктіреді. Екіншісі, интеграциялық топқа қосылғысы келетін мемлекеттерді қамтиды. Осыған орай, «қатты ядроға» кіретін елдер интеграциялық үдерісті бағыттаиды және қатысушы елдердің өзара іс-қимыл саясатын қалыптастырады.

Осылайша, еуразиялық кеңістіктегі интеграция динамикадағы процесс ретінде қаралғаны туралы айта келе, ол қатысушылардың саны көп және саны аз формалды,

бірақ айтарлықтай мазмұнды және міндеттейтін бірлестіктерден қозғалыс логикасы бойынша дамып келе жатқанын атап өткен орынды. 2015 жылы ЕАЭО құру Еуразиялық аймақ елдерінің экономикаларын нақты біріктіру процесін айтарлықтай жеделдетті. Айта кету керек, еуразиялық интеграция идеяларын алғаш рет Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев ұсынған болатын. Ол «қатты интеграциялық ядро» идеясының негізгі авторы болып саналады. Жоба авторының ойынша, ТМД шеңберінде «қатты ядросы» бар жаңа интеграциялық бірлестікті құру пайдасына басты дәлелдер:

- өңірде тұрақтылық пен қауіпсіздік белдеуін құру;
- саяси эволюцияның болжамдық деңгейін арттыру;
- посткеңестік кеңістіктің бақылануы;
- ықтимал қақтығыстардың алдын алу және реттеу;
- ТМД құрамында барлық мемлекеттерді сақтауға ұмтылудан бас тарту. [1]

Сондықтан 2000 жылдың 10 қазанында Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей және Тәжікстан мемлекеттерінің басшылары Еуразиялық экономикалық қоғамдастық құру туралы мәлімдеме жасады.

Еуразиялық экономикалық қоғамдастықтың басты ерекшелігі: ол өз алдына интеграцияны кезең-кезеңмен тереңдету және әрбір кезеңді толық жүзеге асыру міндетін қойды. Мысалы, 2006 жылы Еуразиялық экономикалық қоғамдастық шеңберінде интеграцияның бірінші кезеңі – еркін сауда аймағының жұмысы толық көлемде іске асырылды. Интеграцияның осы кезеңін іске асыру ЕурАзЭҚ-қа 2008 жылға қарай экономикалық дамудың негізгі параметрлері бойынша әлемнің жетекші халықаралық бірлестіктеріне жақындауға мүмкіндік берді. Ынтымақтастықтың бұл үлгісі қатысушы елдердің интеграция кезеңдері арасындағы қашықтықты барынша азайтуға ұмтылысын көрсетеді. Келесі кезең көпжақты және екіжақты тәсілдер негізінде Кедендік Одақ құруды көздеді. Тағы бір ерекшелігі: қосылуға тілек білдірген елдер үшін мұндай елдер ЕурАзЭҚ-тың нормативтік базасына бейімделуі үшін преференциялар туралы келісімдерге қол қою жолымен кезең-кезеңмен өтуді іске асыру.

ЕурАзЭҚ шеңберіндегі интеграция факторлары:

- сауда-экономикалық қатынастарды ұлғайту.
- инвестициялық белсенділік,
- еңбек көші-қонының өсуі.

Іс жүзінде, әңгіме интеграцияны тереңдету және енді Еуразиялық экономикалық қоғамдастық шеңберінде «жаңа, неғұрлым тар және неғұрлым қатты «ядро» құру жөніндегі одан арғы эволюция туралы болып отыр. Осылайша, ТМД шеңберінде интеграциялық бірлестіктердің құрылымдық «матрешка» қалыптасуда (ТМД - ЕурАзЭҚ-Кедендік одақ).

Сонымен қатар, ядродан (Беларусь, Қазақстан және Ресей) және перифериядан (Қырғызстан және Тәжікстан) тұратын Еуразиялық экономикалық қоғамдастықтарды құру мен жұмыс істеуінің сөзсіз артықшылықтарына қарамастан, онда «қатты ядроның» мәндік және құрылымдық ерекшелігімен байланысты гуманитарлық, әлеуметтік-экономикалық, сондай-ақ, саяси аспектілерге қатысты көптеген кемшіліктері бар.

Біріншіден, экономикалық және саяси саланың әртүрлі даму деңгейіне, сондай-ақ «ядро» және «периферия» мемлекеттерінің экономика мен саясаттың барлық салаларын терең өзара үйлестіруге әзірлігі жағдайына байланысты, Еуразиялық экономикалық қоғамдастық қызметінің нақты тәжірибесінде сапалы интеграциялық бірлестікті қалыптастыру мәселелерін іске асыруда көптеген қиындықтар байқалуда.

Екіншіден, ЕурАзЭҚ-қа мүше мемлекеттердің көшбасшылары арасындағы саяси жағдай мен қарым-қатынастар да әрдайым бір мағыналы және жылы емес. Бұл ретте, таза саяси уәждерден басқа (әзірше уағдаластыққа қол жеткізілетін), энергия ресурстарын жеткізу шарттарына (ең алдымен, ЕурАзЭҚ - та бақылаушы болып табылатын Беларусь пен Украина), сондай-ақ, экономикалық көмек көрсетуге (несиелер) (Қырғызстан мен

Тәжікстан) байланысты экономикалық сипаттағы көптеген проблемалар бар.

Егер Еуразиялық экономикалық қоғамдастықтың «өзегін» күшейту туралы айтатын болсақ, экономикалық тұрғыдан да, әскери-саяси тұрғыдан да, сондай-ақ менталитет пен халықтар мәдениетінің тарихи жақындығын ескере отырып, Украинаның ЕурАзЭЖ құрамына қосылуы мүмкін. Бұл жаңартылған қоғамдастықтың сандық және сапалық көрсеткіштерін жақсартудың қуатты серпін берер еді. Алайда, Украинаның саяси бағыты басқа халықаралық бірлестік - Еуропалық Одақ жағына бағытталған.

ЕурАзЭЖ-қа қатысушы елдер ішкі аймақтық сауданың, инвестициялардың және өндірістік кооперацияның қолайлы өсуіне қол жеткізе алмады. Сонымен қатар, бұл тиімді Еуразиялық аймақтың пайда болу алғышарттарын қамтамасыз етуге тиіс экономикалық байланыстардың осындай қуатын қалыптастыру болып табылады.

Мемлекеттің экономикалық өсу үшін жаңа ресурстарды іздеуге мәжбүрлеген 2008-2009 ж.ж. әлемдік қаржы дағдарысы кезеңінде интеграциялық процестер күшейтуге жаңа серпін алды. Атап айтқанда, 2009 жылдың желтоқсанында Қазақстанда Кеден одағына мүше мемлекеттердің басшылары Белоруссия, Қазақстан және Ресейдің Бірыңғай экономикалық кеңістігін қалыптастыру жөніндегі іс-қимыл жоспарын бекіту туралы шешім қабылдайды. КО «үштік» 2012 жылдың қаңтарынан бастап БЭЖ құру туралы келісті. Бірыңғай экономикалық кеңістікті құру туралы осы шешімді жүзеге асыру тым баяу, көптеген кедергілерді еңсеріп, жүріп жатыр, бірақ басты міндеттерді шеше алмады: БЭЖ форматында кедендік және салық саясатын біріздендіру. КО мен БЭЖ-тің «үштігін» құрудың нәтижесі ЕурАзЭЖ өз тарихының соңғы бес жылында сақталып отырған институционалдық құрылымдардың күшімен одан әрі ықпалдасу бойынша көптеген құқықтық актілер мен ұсыныстарды шығарады, бірақ бұл шешімдердің практикалық нәтижелері жоқ және жалпы, одақтың саясатқа нақты әсері жоқ. 2011 жылдың қараша айында «үштік» Еуразиялық экономикалық интеграция туралы Декларацияға қол қойды, онда 2012 жылдың 1 қаңтарынан бастап 2015 жылға қарай Еуразиялық экономикалық одақ құру мақсатында Бірыңғай экономикалық кеңістікке көшу жүзеге асырылатыны айтылған. ЕАЭО құру туралы шартқа 2014 жылғы мамырда Астанада қол қойылды (2015 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енді). Шетелдік сарапшылардың бағалауынша, ЕАЭО мақсаттары өте өршіл және көп жағдайда Еуроодақтың да көздегендерімен салыстыруға болады [2].

Осы шартқа қол қойған елдер Еуразиялық экономикалық одақтың іске қосылуымен еуразиялық кеңістіктегі интеграцияны тереңдетуге бағытталған. Бұл игерілген кезеңдермен (ЕурАзЭЖ форматындағы еркін сауда аймағы және «үштік» форматындағы Кеден одағының одан кейінгі кезеңі) салыстырғанда интеграцияның неғұрлым жоғары деңгейін (тауарлардың, қызметтердің, капиталдың және еңбек ресурстарының еркін қозғалысы бар жалпы нарық - «төрт еркіндік» және бірыңғай экономикалық саясат жүргізумен экономикалық одақ) білдіреді.

Өңірлік интеграциялық құрылым – Еуразиялық экономикалық одақтың жұмыс істей бастауына байланысты Ресей, Беларусь, Қазақстан, Тәжікстан және Қырғызстан Президенттері 2014 жылғы 10 қазанда Минскіде ЕурАзЭЖ – ты жою туралы шартқа қол қойды.

Осылайша, ТМД, ЕурАзЭЖ, одақтық мемлекет, Орталық Азия ынтымақтастығы шеңберіндегі ынтымақтастықтың жинақталған тәжірибесі және экономикадағы, саясаттағы, ғылым мен мәдениеттегі тығыз интеграциялық байланыстар интеграцияның осы сатысына теңдесі жоқ қысқа мерзімде – онжылдықтан сәл артық көшуге мүмкіндік берді. ЕурАзЭЖ шеңберінде жасалған келісімдер мен басқа да құжаттардың басым бөлігін іске асыруды жалғастыру жоспарланып отыр.

Қытайдың әлемдік күш орталықтарының бірінің шектес аумағында болуы, оның диалогқа және стратегиялық әріптестікке ұмтылуы, ынтымақтастықтың қытайлық әлеуетін тарта отырып, қосымша серпін алатын жаңа Тәуелсіз Мемлекеттер экономикасын жаңғырту

мүмкіндігі 2001 жылы Шанхай Ынтымақтастық Ұйымын (ШЫҰ) құруға негіз болды. ТМД шегінен шығатын интеграциялық құрылымның мүшелері Ресей, Қытай, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстан болды. ТМД елдері мен Қытайдың Бір ұйымына бірігу туралы шешім қарапайым емес және қарсы барлық дәлелдерді ескерді. Көп халқы бар және халықтың тұрақты өсуі бар державаның жаңа аумақтарды игеруге әрдайым объективті түрде мүдделі екені анық. Бұл ретте ҚХР-ның әскери қуаты оны посткеңестік кеңістікте пайдалану мүмкіндіктерінің резонансты қауіптенуіне алып келді. Геосаяси шындықты негізге ала отырып, ШЫҰ-ның негізгі міндеті бұрынғысынша өз қызметін атқаратын ТМД елдері арасындағы ұжымдық қауіпсіздік туралы шартты (БЖК) ауыстыру емес, ұжымдық күш-жігермен жалпы өңірлік мүдделерді қорғау және ілгерілетуге мүмкіндік жасау деп жарияланды. ШЫҰ құрылымы қосымшада берілген.

1996 жылы интеграциялық шаралардың кең ауқымын көздейтін Беларусь пен Ресей одағы туралы шарт жасалды. Экономикалық ынтымақтастықтан басқа, ол екі елде алған дипломдарды мойындау, білім алу, жұмысқа орналасу кезінде азаматтардың құқықтарын теңестіру, әлеуметтік қамсыздандыру нормаларын жақындату және т. б. атап өтті.

Ресей Беларусьпен 1999 жылдан бастап 2012 жылға дейін берілген субсидиялардың, дотациялар мен преференциялардың жиынтық көлемі 72 млрд [3].

Алайда, терең және қарқынды интеграциялық процестер үшін шартсыз алғышарттардың болуына қарамастан, олар объективті және субъективті кедергілерге, ең алдымен, ресейлік саяси элитаның ықпалды бөлігінің Белоруссиямен идеологиялық пайымдаулар бойынша ықпалдасуға қарсы тұрумен бетпе-бет келеді.

Ресей мен Беларусьтің одақтас мемлекеті-бұл кезең-кезеңімен бірыңғай саяси, экономикалық, әскери, кедендік, валюталық, заңдық, гуманитарлық, мәдени кеңістікті ұйымдастыратын екі ел арасындағы саяси жоба. Ресей мен Беларусь одағын құру туралы шартқа 1997 жылғы 2 сәуірде гуманитарлық, экономикалық және әскери кеңістікті біріктіру үшін бұрын (1996 жылғы 2 сәуірде) құрылған Белоруссия мен Ресей қоғамдастығының базасында қол қойылды. 1998 жылғы 25 желтоқсанда Одақты күшейткен саяси, экономикалық және әлеуметтік салада неғұрлым тығыз интеграцияны жүргізуге мүмкіндік беретін бірқатар келісімдерге қол қойылды. Саяси тұрғыдан қазіргі уақытта одақтас мемлекеттің конституциялық актісінде бекітілуі тиіс Ресей мен Белоруссияның егемендігі мен халықаралық құқық субъектілігін сақтау негізінде одақтас мемлекеттің саяси құрылымының оңтайлы моделін әзірлеу жалғасуда.

Беларусь Президенті А.Г.Лукашенконың айтуынша, Ресей мен Белоруссияның интеграциялық жобаларының негізі экономикалық ынтымақтастық болып табылады. Сондықтан Ресей-Беларусь қатынастарындағы басты екпін Бірыңғай экономикалық кеңістікті қалыптастыруға, Ресей мен Белоруссияның заңнамаларын, салық және кеден режимдерін одан әрі біріздендіруді қамтамасыз етуге, энергетикалық және көлік жүйелерін, отын саласының инфрақұрылымын біріктіруге сақталады. Бүгінгі күні одақтас мемлекетте көптеген бағыттар бойынша не оны құру туралы 1999 жылғы 8 желтоқсандағы Шартпен қойылған міндеттерге қол жеткіздік, не біз бірыңғай валюта, одақтас мемлекет Парламентін қалыптастыру сияқты шешілмейтін проблемалардың тұйығына тірелдік. Бұл жерде таңқаларлық ештеңе жоқ - интеграция тереңірек болған сайын, оның дамуы бойынша тұрған міндеттер соғұрлым қиын. Бүгінгі таңда негізгі мәселелердің бірі өзара саудадағы барлық алулар мен шектеулерді іс жүзінде алып тастау болып табылады. Одақтық мемлекет шеңберінде бүгінде әңгіме саудадағы кедергілер туралы емес, тарифтік немесе тарифтік емес қорғау шаралары, тұтынушылар мен өндірушілерге мемлекеттік субсидиялар және т.б. туралы емес, бюджеттік инвестицияларды қоса алғанда, ұлттық режимді толық көлемде өзара ұсыну туралы болып отыр.

Интеграциялық ынтымақтастықты тереңдету жалпы сыртқы экономикалық конъюнктураның жақсаруы аясында көлемі 15 млрд. АҚШ.? Ынтымақтастықтың негізгі

бағыттарының бірі валюталық интеграция саласындағы іс-шараларды іске асыру болды. Дегенмен, тараптар Ресей Федерациясының рублін Беларусь аумағында жалғыз заңды төлем құралы ретінде енгізу мерзімдері туралы қол жеткізілген уағдаластықтарды әлі күнге дейін жүзеге асыра алмайды.

Интеграциялық құрылысты іске асыру барысында уақытша және жүйелі сипаттағы проблемалар сөзсіз туындайды. Біріншісі, әдетте, баға белгілеу және тең құқылы бәсекелестік мәселелерін қоса алғанда, тиісті құқықтық базаның, келісілген, ашық, ведомстволық мүдделерге ұшырамаған ынтымақтастық тетіктерінің жоқтығынан шешіліп, көбінесе жиі туындайды. Жүйелік сипаттағы проблемалар экономикалардың үлгілеріндегі айырмашылықтарды «тегістеу», тауарлардың бір-бірінің нарықтарына қол жеткізуінің тең мүмкіндіктерін жасау, ең кең түсініктегі қолайлы бәсекелестік орта және т.б. сияқты қағидаттық мәселелерді шешумен байланысты.

Одақтық мемлекетті құру туралы шарттың мақсаттарының бірі-Бірыңғай экономикалық кеңістікті қалыптастыру. Ал заңнаманы үйлестіру мен біріздендіру оған қол жеткізудің құралдары болып табылады. Осы бағытта көптеген жұмыстар атқарылды, одақтас мемлекетте еңбек, әлеуметтік қорғау, білім беру, денсаулық сақтау және т.б. сияқты өмірдің негізгі салаларында азаматтардың тең құқықтары қамтамасыз етілген, Мысалы, азаматтық, еңбек, тұтастай алғанда үйлестірілген, яғни оларда құқықтық реттеуге ұқсас тәсілдер бекітілген. Заңнаманы жақындастыру процесінде еуразиялық интеграция үлкен рөл атқарды [4]. Жоғарыда аталған өңірлік бірлестіктердің барлығына тән ерекше «имплементациялық алшақтыққа» назар аударғым келеді. Топтар форматындағы өз міндеттемелерін келіскеніне қарамастан, олардың қатысушылары өз міндеттемелерін жүйелі түрде елемейді.

Интеграциялық үдерістердің серпіні көп жағдайда елдердің бір-біріне географиялық жақындығымен айқындалады және көршілес мемлекеттер арасында, оның ішінде, шекара маңындағы ынтымақтастық негізінде неғұрлым қарқынды байланыстар қалыптасады, бұл посткеңестік кеңістіктегі интеграция үшін елеулі оң фактор болып табылады.

Еуразиялық интеграция динамикасында елдердің экономикалық дамуы мен өзара тәуелділігінің ауқымды асимметриясы маңызды рөл атқарады. Осы тұрғыдан алғанда, бір қарағанда, посткеңестік интеграциялық жобаның сәтсіз тәжірибесі (көп жағдайда оған қатысқан елдердің әртүрлілігімен және олардың қарама-қайшы мүдделерін келісу проблемаларымен байланысты) күмәнді «еуразиялық» интеграция идеясын білдіреді. Белгілі болғандай, экономикалық және саяси тұрғыдан бір-бірінен ерекшеленетін ойыншылардың санының өсуі оған көмектескеннен гөрі интеграцияға кедергі келтіреді. Алайда, жағдай неғұрлым күрделі болып табылады, әрі интеграцияның Еуразиялық форматы белгілі бір макроөңірлердегі интеграцияға қатысты неғұрлым қолайлы болуы мүмкін. Біріншіден, үлкен кеңістік шеңберінде экономикалық саясатты келісу шығасыларымен бірге ірі нарықтардан қайтарым да өсуде. Тиісінше, қосымша серіктестерді тарту ортақ кеңістікті неғұрлым тартымды ете алады. Екіншіден, құрылым неғұрлым күрделі болса, соғұрлым өзара кертпелердің, ымыралардың және тежеу механизмдерінің конфигурацияларын табуға болады. Бұл екі жақты монополия мен биліктің асимметриясына жақын, посткеңестік кеңістікте да, сондай-ақ қатысушылардың шектеулі саны бар Еуразия аймақтарының өзара іс-қимылы үшін де аса маңызды.

Ұсынымдық сипатқа ие бірлескен шаралармен шектелген және өзара іс-қимыл жасау жолдары бойынша нақты қадамдарға әрдайым іске асырылмайтын интеграция институттарының функциялары да бірте-бірте өзгеріп отырады. Еуразиялық интеграцияның эволюциясы мысалында жаңа Тәуелсіз Мемлекеттер құрылғаннан кейінгі алғашқы екі онжылдықта оның біртіндеп институционалдық өзгеруін байқауға болады. Алайда, ТМД мысалында органдардың тармақталған жүйесін, яғни кең институционалдық базаны құру ұйымның тиімді жұмысы үшін әрқашан жеткілікті емес деген қорытынды жасауға болады.

Интеграциялық топтардың эволюциясы ынтымақтастықты неғұрлым тиімді тереңдетуге мүмкіндік беретін ұлттықтан жоғары құрылымдарды құру қажеттілігін ұғынуға итермелейді. Осылайша, ынтымақтастық тиімділігіне ықпалдасу институттарының сапасы әсер етеді.

Біздің ойымызша, ықпалдасудың жетекші параметрі талданған бірқатар факторларының маңыздылығы интеграция идеясына тұрақты бейілділік болып табылады. Интеграциялық топтың табыстылығының маңызды критерийлерінің бірі-интеграция процесінің құндылықты өлшемінің негізінде жатқан ортақ бірегейліктің болуы (жалпы құндылықтар, «еуропалық идеяға» ұқсас жалпы идея). Бұл, біздің ойымызша, қоғамның кең топтары, соның ішінде, элит ішіндегі топтар үшін интеграциялық трендтердің тартымдылығын түсіндіреді. Бұл ретте интеграциялық бірлестік қатысушыларының саяси элиталары тарапынан ұлттық және ұлттықтан жоғары мүдделердің арақатынасын қабылдау өзгеріссіз қалып қоймайтынын, бір жағынан, халықаралық аренадағы күштердің өзгеруімен, екінші жағынан - ішкі саяси процестермен анықталатын динамика жағдайында екенін ескеру қажет.

Сонымен қатар, ҚР Президенті М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің профессор-оқытушылар құрамы алдында сөз сөйледі. М.В. Ломоносов 1994 жылдың 29 наурызында еуразиялық идея посткеңестік кеңістіктегі интеграциялық практиканың саяси және идеологиялық іргетасы ретінде бастама болды. Қазақстан Тұңғыш Президенті «енді тәуелсіздік жағдайында барлығының тең құқығын мойындай отырып, әрбір мемлекеттің егемендігі мен тәуелсіздігін құрметтей отырып, мүлдем жаңа бірлестік құруға болар еді», - деп атап өтті. [5]

Н.Ә. Назарбаевтың ерекше еңбегі Еуразиялық теорияны саяси тәжірибе есебінен күшейте алды, сол арқылы Еуразиялық тұжырымдаманы өміршең әрі тиімді жасады [6].

Қорытынды. Сонымен қатар, интеграциялық процесс, ең алдымен, әлеуметтік-экономикалық салада өзара тәуелділік пен өзара толықтырудың жоғары деңгейін, тығыз мемлекетаралық және аймақшілік қарым-қатынастардың қажеттілігін сезінуді талап етеді. Еуразиялық аймақтағы интеграцияның бұл көрсеткіші соңғы онжылдықтар бойы бірнеше рет өзгеріп, алға ұмтылу кезеңдерімен, интеграциялық бастамалардан ауытқумен сипатталады. Тәуелсіз дамудың алғашқы он жылы ішінде әрбір жаңа тәуелсіз мемлекеттің саясатында нақты интеграциялық бағыттылығымен, тіпті, интеграциялық одақтарды қалыптастыруға тікелей қатысуға дейінгі ынтымақтастық деңгейіне ұмтылу атап өтілді. Бұдан басқа, пайда болған мемлекетаралық қайшылықтар аясында елдер ағымдағы жағдайды және ұлттық мүдделерді ескере отырып, өзара іс-қимыл нұсқаларын тұжырымдай отырып, олардың әлеуметтік-саяси жүйелерінің өзгеруінен және нарықтық қатынастарға көшуден туындаған ортақ проблемаларды еңсеру үшін төленді.

Осылайша Еуразиялық кеңістікте МГМ өзара іс-қимылдың әртүрлі форматтарын таңдады, олар экономикалардың құрылымына, өзара іс-қимыл жасайтын Тараптардың салыстырмалы артықшылықтары мен мүдделеріне байланысты.

Әдебиеттер тізімі

1. Устав Содружества Независимых Государств (Минск, 22 января 1993 г.)// Бюллетень международных договоров. - 1994. - № 1. - С. 2.
2. Особенности современных интеграционных процессов на постсоветском пространстве. - URL: <https://interaffairs.ru/news/show/19401> (дата обращения: 30.02.2020)
3. Суздальцев А. Россия платит Белоруссии за единство?// Аргументы и факты. - 2013. - №18.
4. Мясникович М. Форум регионов стал эффективной площадкой для диалога по вопросам интеграции и межрегионального сотрудничества. - URL: <http://www.belta.by/> (дата обращения: 30.02.2020)

5. Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев. Стратегия вечной дружбы. Казахстана - Россия. М, - 2000. - С. 266-267.
6. Евразийские инициативы Н.А. Назарбаева: история, состояние и перспективы: научнофондовый сборник / Под науч. Ред. С.Т. Нураханова. – Нур-Султан: Музей Первого Президента Республики Казахстан, - 2014. – 204 с., цит. с 16.

С.М. Абильдин, М.К. Дюсембекова

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Факторы интеграции на евразийском пространстве

Аннотация. В статье утверждается мысль, что интеграционный процесс требует высокой степени взаимозависимости и взаимодополняемости, прежде всего в социально-экономической сфере, осознания необходимости тесных межгосударственных и внутрирегиональных отношений. Этот показатель интеграции в евразийском регионе на протяжении последних десятилетий неоднократно менялся, характеризуясь то периодами забегания вперед, то отходом от интеграционных инициатив. В течение первых десяти лет независимого развития в политике каждого из новых независимых государств было отмечено стремление к уровню сотрудничества с четкой интеграционной направленностью, вплоть до непосредственного участия в формировании интеграционных союзов. Более того, на фоне возникавших межгосударственных противоречий, страны сплачивались для преодоления общих проблем, вызванных трансформацией их социально-политических систем и переходом к рыночным отношениям, формулируя варианты взаимодействия с учетом текущей ситуации и национальных интересов.

Ключевые слова: интеграция, евразийское пространство, Интеграционный комитет, Межпарламентская ассамблея, Межгосударственный совет.

S.M. Abildin, M.K. Dyussebekova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Factors of integration in the Eurasian space

Abstract. The article considers that the integration process requires a high degree of interdependence and complementarity, primarily in the socio-economic sphere, awareness of the need for close inter-state and intra-regional relations. This indicator of integration in the Eurasian region has repeatedly changed over the past decades, characterized by periods of getting ahead of themselves, or moving away from integration initiatives. During the first ten years of independent development, the policy of each of the newly independent States was marked by a desire for a level of cooperation with a clear integration orientation, up to direct participation in the formation of integration unions. Moreover, against the background of emerging inter-state contradictions, countries rallied to overcome common problems caused by the transformation of their socio – political systems and the transition to market relations, formulating options for interaction taking into account the current situation and national interests.

Keywords: Integration, Eurasian space, Integration Committee, inter-parliamentary Assembly, interstate Council.

References

1. Ustav Sodruzhestva Nezavisimykh Gosudarstv (Minsk, 22 yanvarya 1993 g.) [Charter of the Commonwealth of Independent States (Minsk, January 22, 1993)], Byulleten› mezhdunarodnykh

- dogovorov [Bulletin of international treaties]. 1994. № 1. P. 2.
2. Osobennosti sovremennyh integracionnyh processov na postsovetskom prostranstve. [Features of modern integration processes in the post-Soviet space]. - Available at: <https://interaffairs.ru/news/show/19401> (Accessed: 30.02.2020)
3. Suzdal'tsev A. Rossiya platit Belorussii za yedinstvo? [Russia pays Belarus for unity?], Argumenty i fakty [Arguments and facts]. 2013. №18.
4. Myasnikov M. Forum regionov stal effektivnoj ploshchadkoj dlya dialoga po voprosam integracii i mezhregional'nogo sotrudnichestva [The forum of regions has become an effective platform for dialogue on integration and interregional cooperation]. - Available at: <http://www.belta.by/> (Accessed: 30.02.2020)
5. Prezident Kazahstana Nursultan Nazarbaev. Strategiya vechnoj druzhby. Kazahstana [President Of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev. Strategy of eternal friendship of Kazakhstan] (Russia. Moscow, 2000, p. 266-267).
6. Evrazijskie iniciativy N.A. Nazarbaeva: istoriya, sostoyanie i perspektivy: nauchnofondovyy sbornik [Eurasian initiatives of N. A. Nazarbayev: history, state and prospects: scientific and stock collection], Pod nauch. Red. S.T. Nurakhanova [Edited by S. T. Nurakhanov.] (Nur-Sultan: Muzej Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan, 2014, p.204, cit. p.16).

Сведения об авторах:

Абильдин С.М. – докторант PhD 1 курса специальности «Политология» ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Дюсембекова М.К. – к.полит.н., доцент кафедры политологии ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Abildin S.M. - 1st year PhD student of the specialty «Political Sciences», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Dyussembekova M.K.- Candidate of Political Sciences, Associate Professor of Political Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.